

ÇALIKUŞU VE TÜRK EĞİTİMİNDEKİ YERİ

Cahit KAVCAR
Güzel Sanatlar Eğitimi
Kürsüsü Asistanı

XIX. yüzyıl Fransız ve dünya edebiyatının en büyük yazarlarından biri olan Stendhal, dünyaca ünlü Kırmızı ve Siyah adlı eserinde, roman için şunları söyler: “Ne yapalım bayım, bir roman, uzun bir yol boyunca dolaşan bir aynadır. Kimi kez bu ayna, gözlerinize göklerin maviliğini yansıtır, kimi an da yol arklarındaki çamurları. Torbasında aynayı taşıyan adam da sizin tarafınızdan ahlâksız olmakla suçlandırılacaktır. Aynası çamuru gösteriyor diye, siz de kalkıp aynayı suçluyorsunuz! Çamurun bulunduğu uzun yolu, daha doğrusu suyun birikmesine ve çamurun olmasına fırsat veren yol müfettişini suçlasanız iyi edersiniz” (1).

Bu sözlerden de açıkça anlaşıldığı gibi, bir edebî tür olan roman, sosyal çevrenin ve toplumun bir aynasıdır. Hatta bunu biraz daha genişletmek ve aynı şeyleri yazar, sanat eserleri, kısaca edebiyat ve sanat için de söylemek mümkündür. Gerçekten sanatın ve sanat eserinin asıl amacı, iyiye ve güzele yönelmeye, estetik zevklerin gelişmesine, insanların ve toplumun ilerlemesine hizmet etmektir. Sanatçı bu ödevini, bazen iyiyi canlandırmak, bazen de kötüyü, toplumun ve insanların aksak yönlerini ortaya koymak suretiyle yerine getirir. Vereceği dersi, kanun maddeleri veya ders notları ezberletir gibi kuru kuruya değil, telkin yoluyla, estetik yolla verir. Bu yönüyle sanat, genel anlamda eğitimin ayrılmaz, bölünmez ve kaçınılmaz bir parçası, bir organıdır (2). “Hiç bir eğitim alanı, insanın kafasını ve ruhunu geliştirmekte edebiyat kadar etkili değildir” (3). S. Kemal Yetkin, “Çocuk oynayarak, insan rüya görerek, sanatçı yaratarak komplekslerin zararından kurtulur. Burada, eğitim bakımından bizim için önemli olan, sanatçının kendi komplekslerini sembollerle yansıtan eserlerinde seyredenlerin de kendi komplekslerini bularak onlardan kurtulmasıdır” (4) diyor. Burada, “seyredenlerin” kelimesinin yanına “veya oku-

(1) Stendhal, Çev. Vedat Gülşen Üretürk, Kırmızı ve Siyah, İstanbul 1961, s. 313.

(2) Güzel sanatların eğitimdeki yeri ve büyük önemi için Bkz.: Suut Kemal Yetkin, Güzel Sanatların Eğitimdeki Yeri, Ankara Üniv. Eğitim Fakültesi Dergisi, C.I., No. 1-4, Ankara 1968, s. 125-129.

(3) Kemal Karpat, Çağdaş Türk Edebiyatında Sosyal Konular, İstanbul 1962, s. 19.

(4) S. Kemal Yetkin, adı geçen yazı, s. 128.

yanların” kelimelerini de eklemek mümkündür. Gerçekten bir sanat eserini, meselâ bir resmi veya mimarî eseri seyreden, oynanmakta olan bir tiyatro eserini seyredip dinleyen veya bir şiir ve romanı okuyan bir kimse, ruhunun derinliklerinde gizlenmiş olan ve her an ortaya çıkmak, tatmin edilmek için fırsat kollayan duygularında büyük bir boşalma, psikolojik bir rahatlama duyar. Kendisi bir kalıp olarak koltuğunda oturur, yani pasif durumdadır amma, iç dünyası büyük bir hareket halindedir. Sanki birçok yerlerde, meselâ tiyatro veya romanın kahramanı, onun kişiliğine bürünmüş, onun duygularını dile getirmektedir. Artık o kişi, sanat eserinin bir parçası olmuştur.

İşte aynı durum ve özellikleri, Çalıkuşu romanında da buluyoruz. Bu eser, üstünde hepimizden bir şeyler bulundurduğu, çok değişik kimselere hitabettiği için, çok büyük bir okuyucu kitlesinin romanı olmuştur. Bunun için çok tutunmuş, bunun için edebiyatımızın en çok basılan ve okunan eseri olmuştur (5). Gerçekten iyi bir roman, yaşanılan veya yaşanması mümkün olan hayatın ta kendisidir ve hayatın her döneminde bulunan okuyucuyu fikrî yönden geliştirir. Romanın konusu, geniş anlamıyla ve türlü özellikleri ile insandır.

Reşat Nuri, önce “İstanbul Kızı” adıyla dört perdelik bir piyes halinde olan ve sonradan romana çevirdiği (6) bu eseri yazmaktaki amacını, yazmadan önce neler düşündüğünü şöyle belirtmektedir: “O zaman genç kızlarda neşe ve serbestlik iyi alâmet sayılmazdı. Ecnebi mekteplerinde, yahut ileri aile muhitlerinde yetişmiş tek tük kızlar iyi gözle görülmez, fena aile kadını, fena vatandaş, fena insan olmaya namzet sayılırdı. Hattâ klâsik aileler böylelerini oğullarına almaktan korkarlardı.

Ben, İstanbul Kızı’nda, büyük bir çocuk demek olan bir genç kızda biraz tahsil, biraz neşe, hafiflik ve serbestliğin pek korkulacak bir şey olmadığını, böylelerinin zamanı gelince, yahut hayatın müşkül saatlerinde kendilerini en ağırbaşlılardan daha iyi çekip çevireceklerini göstermek

(5) Bu konu ile ilgili olarak, Bekir Sıtkı Kunt şunları söyler: “Çalıkuşu Türkiye’de en çok basılan ve en çok okunan bir roman oldu. Denebilir ki, ilk çıkışından itibaren on beş sene, hep bu roman senenin en çok aranan ve okunan kitabıydı” (Varlık, Sayı 445, 1 Ocak 1957).

(6) “Çalıkuşu evvelâ İstanbul Kızı isminde dört perdelik bir piyesti. Zaten o zaman roman yazmayı aklımdan geçirmiyordum, yalnız tiyatro piyesleriyle uğraşıyordum” (Reşat Nuri ve Çalıkuşu, Yedigün’derg., C. 10, Sayı 251, s. 29). “İstanbul Kızı’nı bozarak büyücek bir roman yaptım. İlk romanım denilmek lâzım gelen bir roman.. Çalıkuşu.. Piyeslerde herkes kendi adına konuşur. Romana çevrilince sözün romancıya geçmesi ve şahıslar hesabına onun konuşması lâzım geldi” (Mustafa Baydar, Edebiyatçılarımız Ne Diyorlar, İstanbul 1960, s. 88).

istiyordum... (Eserin), bahsettiğim tarzda insanlara karşı bir sempati u-yandırması da her halde bir kâr olacaktı" (7).

Acaba yazar bu sözlerini tam anlamıyla gerçekleştirebilmiş midir? Şüphesiz ki bu soruya verilecek cevap, "Hem de fazlasıyla gerçekleştirdiği" şeklinde olacaktır. Bu görüşümü, biraz sonra ele alacağım örneklerle doğ-rulamağa çalışacağım.

Genel olarak bu roman, ilk gençlik yıllarında karşılaşılıp kaybettiği sevginin yerini doldurmak için kendini Anadolu insanına, Anadolu çocu-ğuna adayan sağlam inançlı, yardımsever ve kalbi iyilik yapmak duygu-larıyla çarpan ülkücü bir genç kızın hikâyesidir. Yazar, Feride'nin Ana-dolu'ya gitmek, öğretmen olmak yolundaki düşünce ve coşkunluğunu, kahramanın diliyle şöyle belirtmektedir:

— "Ah kalfacığım, diyordum, kimbilir gideceğim yerler ne kadar güzeldir.. Ben Arabistan'ı hayal meyal biliyorum. Anadolu oradan daha güzelmiş... Oradaki insanlar hiç buradakiler gibi değilmiş. Onlar menfaat nedir bilmezlermiş... Kendileri fakir imiş. Fakat gönülleri öyle zengin, öyle zenginmiş ki... Hiç birisi değil fakir bir akraba çocuğuna, hatta düş-manına ettiği iyiliği başına kakmak mürüvetsizliğinde bulunmazmış. Orada küçük bir mektebim olacak.. Onu baştan başa çiçeklerle süsliyece-ğim. Sonra çocuklarım, bir alay çocuğum olacak.. Kendime "Abla" de-dirteceğim. Fakir olanlara elimle siyah önlükler dikeceğim, boş kaldığım vakit onlar için çoraplar öreceğim..." (8).

Edebiyatımızın büyük üstadı Yakup Kadri, bu konu ile ilgili olarak çok ilgi çekici görüşler ileri sürmektedir: "Reşat Nuri'yi, Türk romanının ilk ideal kahramanını yaratmış, ilk idealist muharriri olarak görüyorum. Bence, Reşat Nuri'nin en dikkate şayan hususiyeti, karakter yaratıcılığın-dadır. Milletler arası edebiyatta büyük klâsik trajedilerle kapanmış telâkkî edilen bir sanat hassası birdenbire bir Türk romanında yeniden tecellî et-miş. Feride adında bir Dame de Sion'lu Türk kıızı, Reşat Nuri'nin elinde, bize İphigenie'yi, bize Chimene'i hatırlatan bir vekar, bir iffet, bir ahlâk ve seciye örneği haline girmiştir" (9). Gene Y. Kadri'ye göre bu eserin asıl önemi ve üstünlük sebepleri şunlardır: "Biri, bunun, Edebiyat-ı Ce-dide ve Fecr-i Âti de dahil olmak üzere, eski Türk edebiyatı ile yeni Türk edebiyatı arasında bir sınır taşı vazifesini görüşü; ikincisi, yukarıda da söy-lediğim gibi, ilk karakter romanımız oluşu; üçüncüsü de bize Anadolu havasının ilk ürperişlerini verişidir" (10).

(7) Yedigün, C. 10, Sayı 251, 24. 12. 1937.

(8) Çalikuşu, İstanbul 1338, s. 114 vd.

(9) Y. Kadri Karaosmanoğlu, Edebiyatımızın Büyük Kaybı, Tercüman, 14.12.1956.

(10) Y. Kadri, Reşat Nuri İçin, Varlık, Sayı 445, 1 Ocak 1957.

“Anadolu’nun şiir ve hikâyemize girişi daha öncedir. Fakat romanımıza böyle doğrudan doğruya ve geniş geniş girişini ilk olarak Çalığışu’nda buluyoruz” (11). “Meşrutiyete kadar İstanbul sınırları içinde kapalı duran, Meşrutiyet devrinde ise ancak küçük hikâyelerle İstanbul dışındaki hayatı ele alabilen Türk edebiyatı, roman alanında ilk kez Reşat Nuri’nin eserleriyle Anadolu’nun çeşitli bölge ve insanlarına sereserpe açılabilmiştir” (12). Çalığışu ise, yazarımızın ilk ve en çok ün kazanmış romanıdır. Hissî yönü daha ağır basan bu eser; başta o devir Türk eğitim ve öğretim işleri olmak üzere, Anadolu’nun bakımsızlığı, yoksulluğu, geriliği, halkın yanlış inançlara bağlılığı, o devirde iş ve meslek hayatına atılan bir genç kızın karşılaştığı pek çok sıkıntı ve güçlükler gibi sosyal konulara da dokunmaktadır. Ve bu uzun, gerçekçi gözlemlere dayanan yönleriyle, roman edebiyatımızda realizmin önem kazanması yolunda büyük bir rol oynamıştır.

Eserin gerçekçiliği ile ilgili olarak yazar, esas vakanın hayalî olduğunu, fakat ikinci derecedeki olay ve tiplerin gerçek hayattan alındığını belirtmekte, ve “Maarifteki Sağır Sami Bey, Süleyman Nesib’dir” diyerek, Servet-i Fünun şairlerinden olan eğitimci Süleyman Nesib’i, romanına tip olarak aldığını söylemektedir (13). Ayrıca, romanın önemli ve en çok dikkati çeken kahramanlarından biri olan Hayrullah Bey gibi, romancının babası da Anadolu’da çok gezmiş bir askerî doktordur (14).

Özellikle roman kahramanı Feride (Çalığışu)’nin, asıl sebep ne olursa olsun, İstanbul’dan Anadolu’ya kaçması olayı, bir millî uyanış ve şahlanış duygusu içinde bulunan Kurtuluş Savaşı yılları okuyucusunu daha da etkilemiştir. Eser, gönüllerde yatan Anadolu ve yurt sevgisini daha da kabartmıştır (15). Bu durumu, o yılları yaşamış olan, o devri çok iyi bilen A. Hamdi Tanpınar, şu sözlerle anlatır: “Anadolu mücadelesinin başladığı günlerde bu Anadolu’ya kaçış, eserin hudutlarını da aşıyordu. Romanın tefrika edildiği günleri benim gibi hatırlayanlar, onun nasıl sıcağı sıcağına o günlerde İstanbul’da esen havaya cevap verdiğini bilirler” (16). Çalığışu’nun, hiç bir köy ve kasaba ayırmadan Bursa, İzmir, Kuşadası gibi daha

(11) Kenan Akyüz, Çalığışu, Hisar, Sayı 75, Ocak 1956.

(12) Cevdet Kudret, Türk Edebiyatında Hikâye ve Roman, C. 2, s. 268, İstanbul 1967.

(13) Sermet Sami Uysal, Hâdiye Güntekin Bize Reşat Nuri’yi Anlatıyor, Cumhuriyet, 30.5.1954.

(14) K. Akyüz, Hisar, Sayı 75.

(15) Bu yazıyı hazırlarken, kendisiyle özel bir görüşme yaptığım ve yazarın çok yakın dostu olan, o devri çok iyi bilen büyük eğitimci, Merhum Cevat Dursunoğlu, bu romanın o sıralarda en çok okunan eser olduğunu, hattâ Millî Mücadelede cepheye giden genç yaşlı her subayın çantasında bir Çalığışu bulunduğunu, herkesin bu eserden moral ve güç aldığını söyledi.

(16) A. Hamdi Tanpınar, Reşat Nuri ve Eserleri, Cumhuriyet, 24.1.1957.

sonraları Yunanlılar tarafından işgal edilen yerlerde dolaşmış olması da dikkati çekmektedir. Yazar, gençliğin ülkücü dünyası içinden çıkardığı güzel, zeki, iffetli, kültürlü bir İstanbul kızını, cana yakın, azimli, hareketli ve sevimli halleriyle anlatıyor. Onu hem romantik bir sevgili, hem halkı seven, içi hizmet ve yardım aşkıyla dolu bir öğretmen sıfatıyla Anadolu'da köy köy, kasaba kasaba gezdirip dolaştırıyor. Böylece, gerek 600 yıllık Divan edebiyatı devrinde tamamen ihmal edilen, gerekse Tanzimattan sonra ancak bir iki eserde çok az ele alınan Anadolu, roman ve romancı için sınırsız bir ilham kaynağı oluyor. Artık romancı, öteden beri gözünün önünü perdeleyen İstanbul'un dışına, taşraya çıkıyor, halkın içine giriyor. Artık taşra ile İstanbul, Onun Feride'sinin, Çalıkuşu'nun şahsında kaynaşıyor, bir bütün oluyor.

Yazar, millî eğitimde 3-4 günde bitecek olan işlerin haftalar, hatta aylarca uzatılmasını, çeşitli zorluklar çıkarılmasını, kırtasiyeciliği, mizahla karışık olarak tenkid eder. Öğretmenin zor durumu karşısında bir kısım idareciler insafsız denecek derecede kayıtsızdır (17). Ayrıca idareciler, kendi isteği ile Anadolu'da öğretmenlik yapmak isteyen Feride'yi görünce şaşırırlar:

— “Amma yaptın ha.. Gönlünün rızasıyla taşraya gitmek isteyen muallimeye ilk defa tesadüf ediyorum (18).

Şüphesiz ki bir eser yazarını yansıttığı, yazarının aynası olduğu için, bu roman biraz da idealist eğitimci Reşat Nuri'nin kendisi demektir. “Çalıkuşu, yoksul Anadolu'yu kalkındırmak isteyen canlı, yeni aydınlar nesline öncü ve sembol olmuştur” (19).

Yazarımızın diğer eserlerinde olduğu gibi, Çalıkuşu'nda da çok yoğun bir yurt ve insan sevgisi ve cıvı cıvı yaşama sevinci tütmektedir (20). Şüphesiz ki gerçek eğitim, hayat içindir. Hayat sevgisi, yaşama sevgisi, insan sevgisi ve hizmet sevgisi aşılaktan, okuyucuya bu yönlerde çok canlı ve sürekli telkinler yapmaktan daha büyük, daha yararlı eğitim mi olur? Hem sanat bunu, karşısındakini hiç sıkmadan, bunaltmadan ve hiç kuruluğa düşmeden yapmaktadır.

Yazar, Anadolu'yu çok gezmiş ve çok iyi tanımış olduğu için, eserinde bol bol yerli renk, yerli malzeme ve yerli konuları ele almış, işlemiştir.

(17) Çalıkuşu, İst. 1338, s. 117 vd., 147.

(18) Çalıkuşu, İst. 1338, s. 122.

(19) Ahmet Kabaklı, Türk Edebiyatı, C. 3, s. 355, İstanbul 1966.

(20) S. Kemal Yetkin, yazarımızın, “Hayatın üzücü tarafları da olsa, şikâyete hakkımız yok!” dediğini, ve gene 1948 de, Paris'teki öğrenci müfettişliği sırasında, Şanzelize'nin bir kahvesinde oturup dereden tepeden konuşurlarken, çiseleyen yağmur altında sel gibi akan insanlara bakarak “İnsanlar arasında yaşamak ne tatlı şey!” dediğini söyler (Varlık, Sayı 445, 1 Ocak 1957.)

Halkımıza ve halkımızın gelenek ve göreneklerine büyük bir değer vermiştir. Gerçekten insan sevgisi, onun temel özelliklerinden biridir.

Kendisi de bir öğretmen ve eğitici olan yazar, Türk toplumunun gelişmesinde büyük bir önem ve değer verdiği öğretmen tipi üzerinde çok durmuştur⁽²¹⁾. Bu tipler, türlü olaylar karşısında yılmayan, güçlüklerle boğuşmayı göze alan inançlı, sevimli ve mücadeleyi insanca yapan kişilerdir. Esas davaları, çevrenin aydınlanması, uyanması, toplumun gelişmesidir. İşte Feride, bu tiplerin en önde gelenidir. O, Anadolu'da çalışmaları sırasında öğretmenliği çok sevmiş, bu mesleğe gerçekten büyük bir sevgi ile bağlanmıştı. Bütün varlığını, genç neslin ve çevrenin eğitim ve öğretimine vermiştir. Millî eğitim müdürü tarafından aldatıldığını da öğrenmiş olmasına rağmen moralini bozmamış, Zeyniler gibi en geri kalmış, en ilkel şartlar içinde bulunan köylere bile öğretmen olarak gitmekten, oralarda çalışmaktan hiç çekinmemiştir. Bu yönü ile onu, bütün güçlüklerle göğüs geren, sağlam iradeli, çalışkan, kendine ve duygularına hakim bir insan olarak görmekteyiz.

Hiç de elverişli olmayan, anormal şartlar altında bile çocukları ve çevreyi aydınlatmak, onlara yeni şeyler öğretmek, bir ahır bile okul haline getirmek mümkündür. Yazarımız böylece, yokluklar içinde bile insanın çok şeyler yapabileceğini gösteriyor:

— “Maarif Müdürünün “büyük fedakârlıklarla tecdid ve ihya ettiği” dershaneyi şimdi, daha iyi görebiliyorum. Burası eski bir ahırdı. Yalnız zemine tahta döşetmişler, pencerelerini genişleterek cam çerçeve taktırmışlardı. Ocak bacalarının içi gibi siyah görünen kaplamaların üstünde ters takılmış bir harita ile bir iskelet levhası, bir çiftlik ve bir yılan resmi sarkıyordu...”⁽²²⁾. Bunlar da şüphesiz, yeni ders âletleri olacaktı.

“Gerçek eğitim, soyut ve zaman-dışı bir varlıkla uğraşmaz. Gerçek eğitim, esasında, pedagojik sistemin tarihî duruma uyması yönünde sürekli bir araştırmadır. Bu tarihî durum içinde bulunan insan, çevresine körü

(21) Bilindiği gibi, Yeşil Gece'nin ana kahramanı Şahin de öğretmendir ve yenilikler uğrunda büyük mücadele ve savaflara girmiştir. Yazar, Fransa'daki ünlü Dreyfüs davası, Emile Zola ve Yeşil Gece ile ilgili olarak şunları söyler: “Dreyfüs davasına fi'len karışmış olan Zola, o vakit Fransa'nın altını üstüne getirmiş olan bu davanın heyecanı içinde bir nevi idealist polemik romanı yazmıştır. Ben Yeşil Gece'de sadece itikadını, onunla beraber de ebedî hayat ümidini, uzun ve acı savaflardan sonra kaybeden, kendi ölümlülüğüne, milletinin ölümsüzlüğü fikrinde bir teselli arıyan bir insanın romanını yazmak istiyordum. Atatürk inkılabı ve lâik öğretim zamanına rastladı. Bu da uyandırdığı heyecan bakımından, bizim kendi Dreyfüs meselemiz gibi bir şeydi. Aynı zamanda mektep hocasıydım. Karanlık bir taassub ve hoşgörüsüzlük muhitinde, her şey olduğu gibi eski halinde dururken, bir kanun ile lâik tedrisatın nasıl başa çıkarılacağına akıl erdiremiyor-dum” (Mustafa Baydar, Edebiyatçılarımız Ne Diyorlar, İstanbul 1960, s. 89-90).

(22) Çalıkluşu, s. 165, 158.

körüne uymak için değil, kendi ihtiyacına göre, ona biçim vermek için yaşar” (23). İşte bir Fransız okulunu bitiren, yabancı kültürü ile bezenip donanan Çalikuşu, hiç bir aşağılık duygusuna kapılmadan, yersiz bir Batı hayranlığı ve taklitçiliğine özenmeden Anadolu’ya yönelir. Bizden bir kişi, bizim bir parçamız olarak türlü güçlüklerle karşılaşır ama hiç de yılmaz. O, “çevresine körü körüne uymak için değil”, çevresine yeni bir şekil, yeni bir görünüş vermek için çalışır, bunun için yaşar. Yazar, o devrin eğitim anlayışını da şiddetle tenkit eder: Meslekten olmayan ve öğretmenlik yapması istenen kişi, öğrenciye pek de iyi olmayacak, iyi sonuç vermiyecek etki ve telkinlerde bulunur. Onların ruhunu daha o yaşta cehennem korkusu ve öğrettiği korkunç ilâhilerle karartır (24). Hayata ve dünyaya, yaşamaya karşı kayıtsız kalmalarına, kötümser olmalarına, oyunlarda bile ilâhilerle (25) cenaze oyunu oynamaktan zevk almalarına sebep olur: “Bu kadıncağız, hocanın vazifesini, gönüllerde dünya emelini söndürmek diye öğrenmiş. Her fırsatta bu küçükleri ölümlle yüz yüze getiriyor.. Duvardaki birkaç tabii ilimler levhasını bu maksatla gönderilmiş sanıyor...” (26). Gene aynı hoca, sık sık iskeleti göstererek, “Yarın biz de böyle olacağız. Bu dünya fânidir” diyerek çocukları korkutur, her şeyden soğutur.

İşte bütün bu durumları yerip tenkit eden yazar, bunların karşısına, yepyeni bir kafaya, aydınlık düşüncelere sahip olan genç Feride’yi, Çalikuşu’nu çıkarır. Artık genç öğretmen, eski usul öğretim ve eğitimin karşısına dikilmiş, vurulduğu zaman ışıklar çıkaran değneklerle, yersiz telkinlerle çocukları korkutmanın pedagojide yeri olmadığını çok iyi anlamıştır. Ve artık bütün bunları ortadan kaldırmış, çocukları kendisine iyice bağlamış, sevgi ve saygı esasını yerleştirmiştir ama bunlarla yetinmez: “Fakat benim istediğim sade bu değildir. Onlara biraz hayat ve neşe de vermek istiyordum. İşte bu bir türlü kabil olmuyor” (27). Yazar bu sözlerle, öğretim ve eğitimin sürekli bir oluşum olduğunu, sınırı bulunmadığını belirtmektedir. Ayrıca, küçük kız çocukların bile okula başı örtülü geldiği o devir ve çevrede, genç Türk öğretmeni Feride, bir kılık kıyafet savaşı da yapar (28), okul dışı zamanlarında köylü kadınların arasına girer, onlarla haşır neşir olur (29).

(23) S. Kemal Yetkin, adı geçen makale, s. 126.

(24) “Bu köyün evleri, sokakları, kabristanları gibi çocuklarının gönüllerinde de siyah bir neşesizlik var. Renksiz dudakları gülmek ne olduğunu bilmiyor, durgun gözleri ağır bir melâl içinde ölümü düşünüyor gibi...” (Çalikuşu, s. 173).

(25) «Çocuklar hep bir ağızdan: “Haramiler gibi soyarlar seni Bir kuru tabuta koyarlar seni” diye bağırırken, gözümün önünden takım takım cenaze alayları geçiyor...” (Çalikuşu, s. 175).

(26) Çalikuşu, s. 174.

(27) ” s. 173

(28) ” s. 170.

(29) ” s. 174-175 vd.

Çalıkuşu'nda, herkes kendi okul hayatından birşeyler bulur. Daha önemlisi, Cumhuriyet yılları gençliği, Feride'nin kişiliğinde bir yön, gidilecek bir yol bulmuştur. Her genç kız, bir Feride olmak özlemini duymuştur. Bu romanın, Türk eğitim tarihindeki yeri ile ilgili olarak, kimisi yazarın yakın dostu, kimisi eserin doğrudan doğruya etkilediği nesillerden olan, kimisi de eserin geniş etkilerini yakından görüp tanıyan yazar ve düşünürlerimiz çok ilgi çekici sözleri vardır. Bunlardan ancak birkaç tanesini buraya aktarmayı yararlı buluyorum. Yazarın yakın dostu ve eğitimci Cevat Dursunoğlu, bu konuda şunları söyler: "Türk devriminin ertesinde, yurdun yoksun çevrelerine yayılan kız öğretmenler, gittikleri uzak kasabalarda, köylerde Feride'nin başından geçenleri okuyarak onda bir alınyazısı ortağı görüyorlardı. "Çalıkuşu", onların dayanma güçlerini arttırıyordu. Onun etkisi bu kadarla da kalmamış, bizde kadın özgürlüğünün bir çeşit öncüsü de olmuştu. Birçok kızlarımız, karşılaştıkları güçlükleri, bir iş tutarak yenmenin örneğini Feride'den almışlar, kendilerine güveni ondan öğrenmişlerdi"⁽³⁰⁾. Eser, küçük öğrenciler tarafından da çok sevilmiştir: "Ortaokul 2. sınıftayken, yeni gelen Türkçe öğretmenimiz bize birer birer neler okuduğumuzu sordu. Kızlı erkekli 40 kişi, tek ağızmiş gibi "Çalıkuşu" dedi"⁽³¹⁾. "Okuyanlar onun kişilerine söylediği sözleri kendileri söylemişler gibi bir duygu içindeydiler. Bu duygu, okul çocuklarından yurdun en uzak köşelerindeki ancak okuyabilen yurttaşlara kadar, bütün toplumu edebiyat sanatına ısındırıyordu"⁽³²⁾. Reşat Nuri, "en azından üç nesle, temiz dili ile okumanın zevkini tattırmıştı"⁽³³⁾. "O romanın intişarı nadir vakialardan biriydi. Onunla doğrudan doğruya hayatın içine girmiştik." "Orada Feride ideal bir muallim hanım tipi yarattı; hem güzel, hem bilgili, hem hassas, hem de köyden köye muallimlikle koşacak kadar idealist, ve neticede bunların mükâfatını gören mesud Feride. On beş seneden beri binlerle ve binlerle Kız Muallim mektebi mezununun kalbinde birer Feride yatıyor"⁽³⁴⁾.

"Çalıkuşu nedir, onu bizden sonraki kuşaklar bilemezler... Çalıkuşu, parça parça çıkarken okuyucular sanki bir büyüye tutulmuşlardı. Ondaki bu çekicilik neydi, nereden geliyordu? Çalıkuşu bizdik; Çalıkuşu memleketti, Çalıkuşu köydü, Çalıkuşu idealdi. Aydınla halk onda karşıkarşıya gelmişti. Çalıkuşu, gelinliklerini atıp Anadolu'ya köy hocası giden Feride değildi. Feride'de halka hizmeti, halka muhabbeti sevdik"⁽³⁵⁾.

⁽³⁰⁾ C. Kudret, Türk Edebiyatında Hikâye ve Roman, C. 2, s. 271.

⁽³¹⁾ Orhan Hançerlioğlu, Reşat Nuri, Varlık, Sayı 445.

⁽³²⁾ O. Hançerlioğlu, R.N. Güntekin, Türk Dili, Sayı 65, 1 Şubat 1957.

⁽³³⁾ S. K. Yetkin, Varlık Sayı 445.

⁽³⁴⁾ İsmail Habib, Türk Teceddüd Edebiyatı Tarihi, İstanbul 1340, s. 640 ve Cumhuriyet, 8. 12. 1956.

⁽³⁵⁾ Hasan Âli Yücel, Çalıkuşumuz, Cumhuriyet, 17. 12. 1956.

Büyük taarruzun devamı sırasında Atatürk'ün, çadırında Çalikuşu'nu okuduğunu da ekleyen Bekir Sıtkı Kunt, şunları söyler: "Biz, o zamanki edebiyat heveslisi gençler, Reşat Nuri'ye hayrandık. Gözümüzü açmış, onun romanlarıyla karşılaşmıştık. Hele Çalikuşu, hele o... Beni ilk saran, nasıl anlatayım, beni bir nevi edebiyat sarhoşu eden, aklımı alan, gecemi gündüzümü dolduran o roman... Şimdi düşünüyorum, o vakte kadar üslûbu bu kadar hoş, dili bu derecede temiz, havası bu nisbette sıcak roman daha okumamıştık" (36).

Yazarımızın bir öğrencisi de, onun öğreticilik ve eğiticilik yönünü ele alır: "Reşat Nuri'nin bence bir büyük tarafı da terbiyecisi oluşudur. Görüşleri, fikirleri, düşünceleri ve yazılarıyla kitlelere seslendi, onları yöneltti. Her faydalı gördüğü memleket dâvâsını, kıvrak, sade, samimi üslûb ile, itip kakmadan, yumuşatarak, bazen ince bir mizah, bazen de samimi bir dost edası ile bir hikâyede, veya tiyatro eserinde, bir seyahat notunda açıkladı" (37).

Eserin, özellikle gençler arasında büyük bir ilgi uyandırdığını belirten K. Akyüz, R. Nuri ve Çalikuşu üzerine, şöyle der: "Yazı hayatına I. Dünya Savaşı yıllarında küçük hikâyeler ve piyesler yazmakla başlamış olan R. Nuri'nin şöhreti, Çalikuşu'nun basılmasıyla birden bire gelişti. Esas teması romantik bir aşk olan bu roman, Batı Anadolu'nun değişik şehir, kasaba ve köylerinde geçen vakası ve bu yerlerin hayatını aksettirmesiyle de dikkati çekmiştir. Romanın diğer bir özelliği de, İstanbul'lu bir genç kızın, bir roman vakasında ilk defa, Anadolu kasaba ve köylerinde öğretmen olarak yer alması ve o zamanın güçlüklerine göğüs germe-siydi" (38). Behçet Necatigil de, "Oldukça hareketli bir eser olan Çalikuşu'nda Anadolu, ilk ülkücü ve aydın kızı Feride'ye kavuştu ve geniş ölçüde romana girdi. Bu roman, az okumuş ve aydın, iki sınıfı da, tabii ve canlı diliyle kendisine bağladı. R. Nuri'nin hemen bütün romanlarında dekor olarak taşra kasaba ve şehirleri; çevre, tip, çeşitli mesele ve görüşleriyle Anadolu atmosferi görülür" (39) der. Aynı zamanda bir öğretmen olan Ahmet Kabaklı da, bu eserin gücünü, "Elli yıldan beri her genç öğretm-nimiz Çalikuşu olmak emelini taşımıştır... Çalikuşu, Türk romanları içinde belki en çok sevilmiş, okunmuş olanıdır... Çalikuşu'nun şöhreti boşuna değildir. Her dem taze üslûbu, ülkücü ve iyimser dünya görüşü, diri ve se-

(36) B. Sıtkı Kunt, Son Görüşme, Varlık, Sayı 445, 1 Ocak 1957..

(37) M. Güllüoğlu, Terbiyecisi Güntekin, Varlık, Sayı 445.

(38) K. Akyüz, Modern Türk Edebiyatının Ana Çizgileri, Türkoloji Dergisi, C. II, I. Sayı, Ankara 1965.

(39) B. Necatigil, Edebiyatımızda İsimler Sözlüğü, İstanbul 1960, s. 78.

vimli kahramanlarıyla bu roman, millî kurtuluş çağı ve ilk Cumhuriyet gençlerinin rüyası, idesi olmuş ve yazarına on binleri aşan okuyucu kütleleri kazandırmıştır” (40) sözleriyle anlatır.

Bir yazarımızın, Çalığışu üzerine ileri sürdüğü çok ilgi çekici bir görüşü belirtmekle bu bölüme son vermek istiyorum. Cevdet Kudret, bu eser dolayısıyla Reşat Nuri ve Ahmet Mithat arasında bir benzerlik kurmaktadır: “Reşat Nuri’nin, Çalığışu dolayısıyla Türk edebiyatına ve toplumuna yaptığı önemli bir hizmet de, geniş bir halk topluluğunu okumağa alıştırmış, onları yeni edebiyata ısındırmış olmasıdır. Yazar, bu yönüyle, Ahmet Mithat’ın 19. yüzyıl sonlarında yaptığı işi, Mütareke devrinde sürdürmüştür” (41).

Bu bölüme, değişik yazar ve bilim adamlarımızın Çalığışu dolayısıyla söylediği ve ilgi çekici bulduğum, fakat üzerinde konuşulması her an mümkün olan sözlerin ancak bir kısmını alabildim. Bütün bunlardan da açıkça anlaşılacağı gibi bu roman, Türk eğitiminde, gerek dolaylı gerekse dolaysız olarak, apayrı bir yer almaktadır. Eserin, toplum hayatımızı iki ana yönden büyük ölçüde etkilediğini görüyoruz. Bunlardan biri, geniş okuyucu tabakalarına okumayı sevdirmesi, diğeri de ülkücü nesillerin yetişmesini sağlamasıdır. Gerçekten bu eser, gerek ilk yayımlandığı sıralarda, gerekse yayımından sonraki 15 yıllık sürede çok geniş bir okuyucu kitlesinin romanı olmuş, küçük öğrencilerden yaşlı kimselere kadar çok değişik kültür seviyesinde bulunan geniş tabakalara okumayı, okuma sanatını sevdirmiştir (42). Bu yüzden, daha önceden de üstünde durduğum gibi, en çok okunan, en çok basılan ve Türk edebiyatında en geniş ve yaygın bir ün kazanan roman sıfatını kazanmıştır.

Sık sık ve ısrarla üstünde durduğumuz gibi eserin ikinci büyük etki alanı, öğretmenliği, Anadolu’yu ve Anadolu insanını seven ülkücü ve inançlı bir gençliğin, ülkücü nesillerin yetişmesine hizmet etmesidir (43). Özellikle gençler ve öğrenciler üzerinde çok derin etkileri olmuş, hele genç kızlar,

(40) A. Kabaklı, Türk Ebediyatı, C. 3, s. 353 ve 355, İstanbul 1966.

(41) Cevdet Kudret, Adı geçen eser, s. 271.

(42) “...okul çocuklarından yurdun en uzak köşelerindeki ancak okuyabilen yurttaşlara kadar, bütün toplumu edebiyat sanatına ısındırıyordu” (O. Hançerlioğlu, Türk Dili, Sayı 65, 1 Şubat 1957).

“Reşat Nuri’nin, Çalığışu dolayısıyla Türk edebiyatına ve toplumuna yaptığı önemli bir hizmet de, geniş bir halk topluluğunu okumağa alıştırmış, onları yeni edebiyata ısındırmış olmasıdır” (C. Kudret, Türk Ebediyatında Hikâye ve Roman, C. 2, s. 271).

(43) “On beş seneden beri binlerle ve binlerle Kız Muallim Mektebi mezununun kalbinde birer Feride yatıyor” (İ. Habib Sevük, Cumhuriyet, 8. 12. 1956).

“Bu roman, millî kurtuluş çağı ve ilk Cumhuriyet gençlerinin rüyası, idesi olmuş ve yazarına onbinleri aşan okuyucu kütleleri kazandırmıştır” (A. Kabaklı, Türk Ebediyatı, C. 3, s. 355).

bir Feride olmak özlemini duymuştur. Onlar da köylere gidip her türlü sıkıntıya katlanacaktır⁽⁴⁴⁾. Şüphesiz onlar da çok engellerle karşılaşacak. Ama ne zararı var? Sonunda onlar da Feride gibi mutlu olacaklar ya...

İşte burada akla bir soru gelmektedir: Acaba hepsi de birer Feride olmak için çırpınan genç kızlar sonuçta, gerçekten onun gibi mutlu olabilmiş midir? Şüphesiz ki bu soruya kesinlikle "evet" cevabını vermek mümkün değildir. Elbette ki herkesten aynı başarı ve aynı irade gücü beklenemez. Bu yüzden, büyük hayal kırıklığına uğrayanlar da olmuştur. Eserin yazarı, "Rromanlarınızın cemiyette tesiri oldu mu? Bunu bizzat müşahede ettiniz mi?" şeklinde kendisine sorulan bir soruya, şu ilgi çekici cevabı verir: "Bir tanesini hem de korkunç bir şekilde müşahede ettim: Yoldan çıkmış bir muallime için tahkikata gitmişim. Kadıncağızın elle tutulur tarafı kalmamıştı. Beni görünce: "Ben ve benim gibiler sizin yumurcaklarınız. Çalığıuşu'nun kurbanlarıyız. Zannettik ki insan fedakârlık ve ideal yolunda giderse Feride gibi muhakkak saadete erişir. Biz de o yolu tuttuk. Ama işte böyle olduk" dedi⁽⁴⁵⁾. Bu sözler de bize, bir romanın, toplum ve insanlar üzerindeki geniş ve derin etkisini çok iyi göstermektedir.

Bu arada, eserin teknik yönü ile ilgili olarak birkaç söz söylemeyi de yararlı buluyorum. Feride ve Kâmuran... Bunlar aslında, aralarında akrabalıktan başka bir yakınlık bulunmayan iki ayrı dünyanın insanlarıdır. Yazarın, Feride gibi sevimli, zeki, hisli, canlı ve hareketli bir kızın karşısına Kâmuran gibi durgun, pısrık, iki yüzlü ve zayıf bir erkek tipini çıkarması, insanı gerçekten yadırgatıyor. Burada, bir iki ihtimal üzerinde durulabilir: Yazar, belki Kâmuran'ı da normal bir tip olarak düşünmüş ve okuyucu, Feride'nin çok sıvrılması karşısında Kâmuran'ı zayıf ve silik görmektedir. İkincisi de, yazar Kâmuran gibi bir erkek tipi yaratmakla, Feride'nin büyük gücünü, bir genç kızın neler yapabileceğini göstermeyi düşünmüş olabilir. Nitekim, yazarın yukarıya aldığımız ve eseri yazmaktaki amacını anlatan sözleri de bu görüşü doğrulamaktadır. Ama ne olursa olsun, okuyucu bu iki kahraman arasında çok büyük bir uyumsuzluk bulmaktadır. Hele romanın sonunda, her bakımdan böylesine güçlü bir kahramanın, türlü bakımlardan çok zayıf olan Kâmuran'a teslim edilmesi, insana epey garip geliyor.

(44) Çalığıuşu'na ve genç kızlara her zaman moral ve güç veren bir söz: "Sör Aleksin bir sözü vardı ki hiç dilinden düşmezdi: "Kızlarım, ümitsiz hastalıkların, mukadder felâketlerin son bir ilâcı vardır: Feragat ve tahammül... Elenlerde bir gizli şefkat ve merhamet var gibidir. Şikâyet etmeyenlere, kendilerini güler yüze karşılayanlara karşı daha az zalim olurlar" (Çalığıuşu, İst. 1338, s. 164).

(45) S. Sami Uysal, Cumhuriyet, 30 Mayıs 1954.

Sonuç gerçekten böyle mi olmalıydı? Daha başka bir bitiş tarzı düşünülemez miydi? Şüphesiz bu konuda çok ayrı ve değişik görüşler ileri sürülebilir. Ama şurası bir gerçek ki, Feride'si gibi hassas, ince, iyiliksever bir mizaca sahip olan yazar, bunca sıkıntı ve ıstıraba katlanan kahramanını, sonuçta hak ettiği mutluluğa kavuşturmak ve eserini "Tatlı bir son"la bitirmek istemiştir. Daha önce ele alınan türlü sözlerden ve yapılan açıklamalardan da anlaşılacağı gibi, romanın geniş kitleleri ardından sürüklenmesinde ve özellikle kızlar olmak üzere gençlerin Anadolu'ya koşmasında, bu "Tatlı son"un rolü ve etkisi pek çoktur.